

עין יצחק

פינת ההלכה השבועית
מאת מרן הראשון לציון

הגאון רבי יצחק יוסף שליט"א
בעל ה'ילקוט יוסף'

כתיבה ועריכה: הרב יצחק קורלנסקי

פר' מסעי תשע"ט | גליון מס' 146

האם אפשר לשנות מנוסח 'נחם' בתשעה באב?

מהו מקור תפילה זו? | חומרת שינוי נוסח התפילות שנוסדו בהררי קודש | האם אכן בזמנינו ירושלים שוב אינה מושפלת? | על בזיונה של ירושלים | ועל עומק השפלות במושגי יסודי היהדות

בזיונה של ירושלים

ובאמת שגם לפי פשט הדברים יתבאר הנוסח של תפלת 'נחם', שהוא על הר ציון ששמש, הנתון ביד זרים שונאי ישראל, וירושלים העתיקה עודנה מלאה בכמה כנסיות, וזרים מהלכים בהר הבית, ולכל עם ישראל כולם אסור מן התורה להיכנס לכל שטח הר הבית, משום טומאת מת. ולצערנו, הערבים מכניסים את פגרי מתייהם אל המקום המקודש לנו ביותר (ראה זוהר חדש פרשת ויצא, וכן בספר חבת ירושלים עמ' רסד-רסה).

ואם כי יישובה של ירושלים מתפתח, אבל עיקר יישובה של ירושלים בזמן הבית היה בצד דרום של בית המקדש, והוא מאוכלס עדיין על ידי גויים שונאי ציון, וכמה בתי כנסת שהיו לתפארת עמנו בעיר העתיקה, עודם חרבים ושוממים, מעת נפילת ירושלים העתיקה בידי הלגינות של ירדן. היש לך בזיון וחורבן ושממה גדולים מאלה?! "על זה היה דָּוָה לְבָנֵנו, על אלה חשכו עינינו" (איכה ה ז). וכבר אמרו רבותינו בירושלמי (יומא א, א): כל דור שלא נבנה בית המקדש בימיו, כאילו נחרב בימיו.

שפלות במושגי יסודי היהדות

ומלבד כל זה, גם המצב הרוחני של ירושלים הוא בשפל המדרגה, כאשר אלפים ורבבות מילדי ישראל, לצערנו, נמצאים ללא תורה וללא מצוה. ישנם מאות אלפים שאפילו את הפסוק "שמע ישראל" אינם יודעים! ואם יבואו ללמד אותם דברים בסיסיים אלו, יכנו זאת "הדתה!"... ומה נאמר על הרס חומת הצניעות והמוסר, וריבוי חילולי השבת והמועדים שמתרחבים, והפרת סדרי הכשרות, ועוד כהנה וכהנה. בושנו וגם נכלמנו כי שודדו ארמנותינו - אלו הארמונות של תורתנו הקדושה. וכל זה בכלל התפילה שאנו מתפללים על בנין ירושלים.

ולכן יש לומר את נוסח תפילת 'נחם' בלי שום שינוי, כפי שתיקנו לנו חכמים. ואין לשמוע לאותם הרוצים לבוא ולשנות, בטענה שכיום בונים את הרובע היהודי, והכותל המערבי אינו תחת שלטון אומות העולם. כי עדיין בית המקדש לא נבנה, ואנחנו עדיין בגלות. ואם כי יש תחילת קיבוץ גלויות, אולם עדיין ישנם מליני יהודים ברחבי העולם שלא עלו לארץ ישראל. ולכן נוסח זה מתאים אף בזמנינו, עד שיבוא משיח צדקינו במהרה בימיו.

שאלה: כיום, שהכותל המערבי אינו תחת שלטון אומות העולם, והרובע היהודי נבנה לתפארת, האם עדיין יש לומר בתפילת 'נחם' בתשעה באב "העיר האבלה והבזויה והחרבה והשוממה", או שכיון שנשתנה המצב יש לדלג מילים אלו?

הזכרת מעין המאורע

תשובה: תפילת 'נחם' הנאמרת בתשעה באב, היא הזכרת מעין המאורע בברכה הדומה לענין שהוא מתפלל עליו, וכפי שמזכירים מעין המאורע ב"ועל הניסים" בחנוכה ופורים, וכפי שמזכירים 'עננו' בתעניות, וכל כיו"ב. ונזכר בירושלמי (פ"ד דברכות ה"ג), ובסידור רב סעדיה גאון (עמ' שיח) ובסידור רב עמרם גאון (ח"ב עמ' קלב).

יסודתו בהררי קודש

יש מי שפרסם שכיום שזכינו לתחילת קיבוץ גלויות, וירושלים הולכת ומתרחבת ונבנית, לכן לדבריו יש להשמיט את הנוסח "העיר האבלה והבזויה והחרבה והשוממה". אולם כבר כתב בסידור רב סעדיה גאון (מבוא, עמ' י) שנביאי ה' ואנשי כנסת הגדולה, הם אלו שתיקנו לנו את סדרי התפילה, והיו להם שני סדרים בתפלות, סדר אחד לזמן מלכות ישראל, וסדר אחר המיועד לזמן הגלות, ובתפילות ובמטבע הברכות אנו סומכים רק על מה שמקובל בידינו במסורת דור אחר דור. נמצא שגם הנוסח של תפלת 'נחם' המקובל בידינו מדורי דורות, יסודתו בהררי קודש, על ידי רבותינו אנשי כנסת הגדולה.

וידועים דברי הגאון רבי חיים מוואלוז'ין בספרו נפש החיים (שער ב פי"ג) שבכל תיבה של התפילה ישנם סודות עליונים, וכל מילה כלול בה כל הכוונות שאפשר לכיין. מרן החיד"א בשו"ת חיים שאל (סי' יא) כתב שכל עניני התפלות בנויים ומיוסדים על אדני רזי עולם, הכל מתוקן ומסודר בכוונות עליונות, ובכל אות ואות מנוסח התפילה והברכות ישנם סודות עליונים ותיקונים בכל העולמות, ורק חכם גדול שרוח הקודש שורה עליו יכול לכיין את הדברים לפי סודן, דברים העומדים ברומו של עולם.

ואשר על כן, מי הוא זה ואיזהו בדורות הללו שיכול להרהיב עוז בנפשו ביוהרא, ולשלוח יד בנוסח סידור התפילה שכולו נתקן ברוח הקודש על ידי רבותינו הנביאים הקדמונים, אשר רוח ה' דבר במ ומלתו על לשונם (עפ"י שמואל-ב כג ב).

באלו תפילות אומרים תפילת 'נחם'?

היכן אומרים תפילה זו? | ומה יעשה מי ששכח לאומרה? | על המנהג וטעמו לומר בתפילת מנחה | מהו הנוסח הנכון בחתימתה?

בברכי יוסף (סי' תקנו סק"א) שמשמע שדעת השו"ע לומר 'נחם' בכל התפלות, ולא כפי שהזכיר בבית יוסף את מנהג העולם לומר רק במנחה, אלא כפי שכתב את הדין בשו"ע. וכן כתבו מהר"י קאשטרו בהגהותיו, הלחם משנה (סוף הל' תעניות) שכן דעת הרמב"ם, וכן כתב בספר טור ברכת, ומהר"י אלגאזי בספר שלמי צבור (עמ' קלב).
[ולכן גם השליח-ציבור צריך לומר 'נחם' בקול רם בשחרית ובמנחה בתפלת החזרה. וכ"כ הראשון לציון הגאון רבי מרדכי יוסף מיוחס בספרו ברכות המים (סי' תקנו)].

ואמנם האשכנזים נוהגים שלא לומר 'נחם' אלא בתפילת מנחה, וכמו שכתב הרמ"א, אולם הספרדים נוהגים לומר בכל התפילות, ונהרא נהרא ופשטיה. ובספר מנהגי ירושלים (הובא בספר שער המפקד, עמ' צו) העיד שהמנהג בירושלים לומר 'נחם' בתשעה באב, בערבית שחרית ומנחה. ומה שכתב הבית יוסף על מנהג העולם, כתב כן לפני כארבע מאות וחמישים שנה, ומאז נשתנה המנהג לטובה, כפי עיקר הדין, לומר בכל התפילות, ומנהג זה מיוסד על אדני פז, ככל הזכרת מעין המאורע.

דבר ה' - מירושלים

בגדד נהגו לאומרה במנחה בלבד, ובארץ ישראל כמה מחכמי בגדד והנהיגו כמו שנהגו בבגדד, שינו את מנהג ירושלים. היה סידור שיצא לאור ב'הוצאת מנצור' וחזרו אחריו עוד כמה הוצאות, ושם כתבו לומר 'נחם' רק בתפילת מנחה, והציבור נמשך אחריהם בכך, ש"כך נהגו בבגדד". אולם בירושלים היה המנהג תמיד לומר 'נחם' בכל התפלות, אם כן מדוע להימשך אחרי מנהג בגדד?! "כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים" (ישעיה ב' ג), רוב חכמי ישראל הגדולים היו בירושלים, וכן הראשונים לציון, לפני שלש מאות וחמישים שנה, שהיו גדולי הדורות, העידו שכך היה מנהג ירושלים.
הגאון רבי עובדיה הדאיה בשו"ת ישכיל עבדי (ח"ז סי' ח) כתב שבארץ ישראל נקבצו ובאו מכל הארצות, מתימן וממרוקו ומפרס ומדי ועוד, וכל עדה רוצה לנהוג כמנהגה בחו"ל, מפני כבוד העדה, ומזה צמחו כמה מחלוקות, וכתב שהנכון לנהוג כמנהג ארץ ישראל, שישודתם בהררי קודש על פי גאוני עולם, ובזה ישכון השלום ותשקוט הארץ. וכך גם בנידון דידן, שיש לומר 'נחם' בכל התפילות.

שכח לומר 'נחם'

מי ששכח לומר בתשעה באב תפילת 'נחם' בברכת בונה ירושלים, ונזכר אחר שחתם "בא"י בונה ירושלים", לכתחילה יש לו לאומרה בברכת 'רצה', במקום שאומרים יעלה ויבוא בר"ח, כמובן בלי חתימה. ובדיעבד אם אמר 'נחם' בברכת שומע תפילה, יצא ידי חובתו, ואין צריך לחזור ולאומרה בברכת רצה. ואם לא נזכר לאומרה אף בעבודה יאמרה ב'אלקי נצור'.

נוסח חתימת הברכה

חתימת תפילת 'נחם' הנאמרת בברכת 'בונה ירושלים', הנכון לחתום 'מנחם ציון בבנין ירושלים', ולא 'מנחם ציון ובונה ירושלים', כי מבואר בגמרא (ברכות מט ע"א) ש"אין חותמין בשתיים", ואם יחתום 'מנחם ציון ובונה ירושלים' נראה כב' דברים, אבל 'בבנין ירושלים' הוא דבר אחד, שהקב"ה מנחם ציון על ידי בנין ירושלים.

שאלה: האם יש לומר תפילת 'נחם' בכל התפילות בתשעה באב, או רק בתפילת מנחה?

תשובה: הדבר תלוי בחקירה, האם דין אמירת 'נחם' שתיקנו חכמים לומר בתשעה באב, הוא מצד תפילה על בית המקדש, או שהוא דין שצריך להזכיר מעין המאורע, כמו אמירת "יעלה ויבוא" בראש חודש וכיו"ב, והנפקא-מינה, האם צריך לומר 'נחם' בכל תפילה ותפילה, או רק בתפילת מנחה.

הזכרת מעין המאורע

מקור תפילה זו, כאמור, הוא בירושלמי (ברכות פ"ד ה"ג), שם אמרו: "יחיד בתשעה באב צריך להזכיר מעין המאורע, ומהו אומר? 'רחם ה' אלקינו וכו' ועל ירושלים עירך ועל ציון משכן כבודך' וכו'". ומבואר שהוא דין שצריך להזכיר מעין המאורע, כמו אמירת "יעלה ויבוא" בראש חודש וכיו"ב.

[ושיטת הירושלמי שתפילת 'נחם' נתקנה לאומרה בברכת 'רצה'. אולם הר"ף והרא"ש (תענית סוף פ"ד) הביאו דברי הירושלמי, אלא שהעתיקו הנוסח: נחם ה' אלקינו וכו', וסיימו שנהגו העם לאומרה בברכת 'בונה ירושלים'. וכן כתב הרמב"ם (הל' תפילה פ"ב הי"ד)].

מעין המאורע - בכל התפלות

ולפי דברי הירושלמי שהיא הזכרת מעין המאורע, הרי כשם שכל הזכרת מעין המאורע, כ'יעלה ויבוא' בר"ח ו'על הנסים', הוא בכל התפילות, כך גם תפילת 'נחם', צריך לאומרה בכל התפלות. וכך מפורש בסדר רב עמרם גאון (ח"ב עמ' קלב), וכך הביא הטור (סי' תקנו) בשם רבינו יהודה אלברצלוני. וכן כתב הלחם משנה (הל' תעניות פ"ה ה"י) שכן דעת הרמב"ם, וכן כתב בארחות חיים (הלכות ת"ב סי' טז).

הרא"ש (תענית פ"ד סי' לד) כתב שכל ימיו היה תמה למה נהגו באשכנז שאין אומרים 'נחם' אלא בתפילת המנחה של תשעה באב, והרי מכיון שאמרו שצריך להזכיר מעין המאורע, מסתמא יש לאומרה בכל התפלות, כמבואר בגמרא (שבת כד ע"א). ורבינו ירוחם (דף קסד ע"ג) הביא דברי הרא"ש, ושכן עיקר. והאור זרוע (ח"א סי' קצט) כתב כן בשם תשובת הגאונים.

הטעם לאמירה במנחה בלבד

מזן הבית יוסף (סי' תקנו) כתב שאמנם רבינו ירוחם הסכים כדברי הרא"ש עיקר לומר 'נחם' בכל התפלות, מכל מקום מנהג העולם עכשיו לומר 'נחם' בתפילת המנחה בלבד. ונתן טעם לכך, על פי מה שאמרו בגמרא (תענית כט ע"א) שביית המקדש נשרף בשעת מנחה של תשעה באב, שאז הציתו בו את האש, והיה דולק והולך כל יום עשירי באב, (ורבי יוחנן אמר שאילו היה שם באותו דור, היה קובע את הצום ב' באב, שרובו של היכל נשרף ביום זה, אולם אנו בתר תחילת הפורענות אזלינן), ולכן באותה שעה שהציתו את האש בבית המקדש, במנחה, אנו מזכירים שפלות ירושלים וחורבנה ואבלה, ומתפללים על תנחומיה.

פסק ההלכה של מרן הבית יוסף

אולם בשו"ע (סי' תקנו) מרן לא פסק כן, שכתב שבתשעה באב אומר 'בונה ירושלים' 'נחם ה' אלקינו את אבלי ציון' וכו', ודייק הפרי חדש דנראה מלשון השו"ע שיש לאומרו בכל התפילות, כי לא כתב רק במנחה, ושכן נהגו בירושלים. וכן כתב מרן החיד"א

'פינת ההלכה' של מרן הראשון לציון שליט"א משודרת בכל יום שישי בשעה 15:45 - 'כאן-מורשת'

ניתן להאזין גם בקו 'בית יצחק': 0772-660-880 בשידור חי וחוזר

להנצחות (להצלחות, לרפואות ולעילוי נשמות) ולקבלת הגליון במייל: yk3121405@gmail.com | כל הזכויות שמורות ©